

II. A NÉPESSÉG NAGYSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE

II.1. LÉLEKSZÁM ÉS TÉNYLEGES NÉPSZAPORODÁS

A népesség számának és összetételének alakulását az 1869–1966 évek közt eltelt csaknem száz éves időszakban elsősorban a népszámlálások adatai alapján igyekszünk felvázolni.

A korszak kezdő időpontját a magyar királyság (Erdélyt is magában foglaló) területén az egész polgári népességre vonatkozóan első ízben végrehajtott 1869. évi népszámlálás, végső időpontját pedig az utolsó, 1966. évi román népszámlálás határozza meg.

Ebben az időszakban (pontosan 96 év, 3 és fél hónap) Erdély területén a magyar statisztikai szervek 1869–1910 közt tíz évenként összesen 5 népszámlálást, a román hatóságok pedig ugyancsak 5 népszámlálást tartottak. Az 1941. évi népszámlálás végrehajtása Észak-Erdély területén a magyar, Dél-Erdély területén pedig a román statisztikai apparátusra hárult, Erdély megosztottsága folytán.

Így összesen 11 népszámlálás adatsora szolgál alapul a demográfiai viszonyok alakulásának vizsgálatára. A népszámlálásoknak a népesség számára vonatkozó adatait, valamint a kiszámított népsűrűséget az 1. sz. táblán mutatjuk be. A 2. sz. tábla pedig szemlélteti a tényleges népszaporodást (fogyást) az egyes népszámlálások közt szám szerint és százalékban, továbbá az évi átlagos szaporodást (fogyást) ugyancsak szám szerint és százalékban, végül ugyanezen adatokat egyes nagyobb (jellegzetes) időszakokra vonatkoztatva.

Amint a 2. sz. tábla alapján megállapítható, csaknem egy évszázad alatt a népesség kezeken 2 497 000-rel, azaz 59,14%-kal gyarapodott. A népszaporodás üteme tehát feltűnően gyengének mondható, hiszen ugyanezen időszakban a mai Magyarország népessége több mint kétszeresére növekedett, a régi román királyság népessége pedig 1900–1966 közt ugyancsak megkétszereződött. De például Bulgária, Svájc, Norvégia, Svédország, Portugália is csaknem azonos időszakban nagyjából kétszeresére növelték lélekszámukat.

Európa egész népessége az 1850–1950 közt eltelt száz év alatt 266 millióról 535 millióra gyarapodott, tehát megkétszereződött. Ennek következtében Erdély népességének Európa egész népességéhez viszonyított aránya száz év alatt 1,59%-ról 1,16%-ra csökkent. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az 1784–87. évi összeírás csak az erdélyi fejedelemség területén 1 411 000 lelket vett számba, Erdély mai területének népessége pedig a 19–20. század fordulója körül tartott népszámlálások szerint átlagban kétszerese volt a fejedelemségi Erdély népességének, így a mai Erdély 18. századi népességét nyugodtan tehetjük 2 800 000-re. Ez pedig annyit jelent, hogy a 18. század közepén Erdély mai területének népessége Európa 140 milliónyi népességének 2%-át képviselte. Erdély népességének arányos ütemű gyarapodása tehát pontosan az ipari és demográfiai forradalom kezdetén torpant meg, az ipari fejlődésben való lemaradása következtében.

Még feltűnőbb Erdély népgyarapodásának aránytalansága, ha lélekszámát a mai Magyarország és a régi román királyság lélekszámával vetjük egybe. Míg Erdély népessége 1900-ban csak 1 985 000-rel (29%-kal) volt kevesebb, mint a mai Magyarország népessége és 1 079 000-rel (18,1%-kal), mint a régi román királyságé ugyanakkor, ez a különbség 1966 körül Magyarországgal szemben már 3 400 000-re (33,6%-ra), az ókirálysági Romániával szemben pedig 5 664 000-re (45,7%-ra) növekedett. (Lásd 3. sz. tábla.)

Nyilvánvaló a feltevés, hogy azonos vagy legalább hasonló gazdasági-társadalmi és politikai fejlődési lehetőségek mellett Erdély népgyarapodása nem maradt volna el az euró-

pai átlagtól, és lélekszáma 1966 körül el kellett volna érje a 9 milliót. A két milliót meghaladó népgyarapodási veszteség tehát nyilván Erdély hányatott, mostoha sorsának következménye, aminek egyik legfőbb oka, hogy Erdélyt a magyar és a román központi állampolitika egyaránt csak egy nagy ország kis tartományaként kezelte, különleges problémái iránt érzéketlenül, az ország ezernyi nagy gondja közepette képtelen volt Erdély speciális társadalmi-gazdasági struktúrájában olyan reformokat végrehajtani, amelyek a népesség arányos gyarapodásának előfeltételeit biztosíthatták volna.

Mindezen felül az évszázad népgyarapodását több ízben is befolyásolták, illetve megzavarták olyan rendkívüli, erőszakos tényezők, történelmi események, amelyek folytán a népgyarapodás üteme az egyes időszakokban is feltűnő ingadozásokat mutat.

Az egész száz éves korszak átlagos évi 0,62%-os népgyarapodásával szemben az 1880–1890. évek közti évtized évi 0,97%-os, főleg azonban az 1890–1900 közt eltelt tíz év évi 1,03%-os népgyarapodása volt a legkiemelkedőbb.

Az alatt a 41 év alatt (1869–1910), amíg Erdély a magyar királyság része volt és demográfiai viszonyait a magyar népszámlálások tükrében vizsgálhatjuk, a népesség több mint egy millióval (24,65%), évi átlagban 0,60%-kal gyarapodott, annak ellenére, hogy az első évtized (1869–1880), az Európában végigseprő utolsó nagy kolerajárvány következtében, csaknem kétszáz ezer főnyi fogyást mutat.

Ez a 41 év a gazdasági fellendülés korszaka volt, amelyet az osztrák–magyar monarchia nagy gazdasági egységének kerete biztosított, de részben fékezett is. Ebben a korszakban a népesség számbeli gyarapodását kedvezően befolyásolták: a tőkés gazdasági és társadalmi átalakulás nyomán meginduló és egyre gyorsuló iparosodás, a termelés lassú korszerűsítése következtében a mezőgazdasági népesség jövedelmének fokozódása.

A 18. századi nagyarányú román és kisebb mérvű, bár jelentős zsidó bevándorlás áradata a 19. század elejére már megszűnt. A tárgyalt korszak elején csak a zsidóság csekély mérvű bevándorlására enged következtetni a német (jiddis) anyanyelvű izraelita vallású népesség olyan arányú tényleges szaporodása, amely még az akkor igen magas születési és természetes szaporodási indexekkel sem magyarázható meg.

A bevándorlás tehát a tényleges népszaporodás elhanyagolható tényezőjeként tekinthető, ennek egyetlen forrása a természetes népszaporulat volt. Bár a születési hányados csekély mértékben csökkent, de a halandóság erőteljesebb csökkenése folytán a természetes szaporodás indexe mégis aránylag magas maradt. Csak az utolsó évtizedben (1900–1910) észlelhető a születések olyan arányú csökkenése, amely már a természetes szaporodásra is kihatott.

Annál nagyobb mértékben befolyásolta a tényleges népgyarapodást, negatív irányban, a századforduló táján megindult nagyarányú amerikai kivándorlás, amely a világháború kezdetéig mintegy 300 ezer főnyi veszteséget eredményezett. Jórészt ennek következménye, hogy a tényleges népszaporodás évi átlaga az 1900–1910 közti években már 0,80%-ra csökkent. (A kivándorlásra vonatkozó részletes számadatokat lásd munkánk IV.1.D. fejezetében.)

A fejlődés további felfelé ívelésének gátat vetett az 1914-ben kitört világháború. A háború okozta nagy emberveszteségek és a születéskiesés – a hetvenes évek kolerajárványa óta először – a népesség tényleges csökkenését eredményezték. Ennek méretei azonban az 1920. évi összeírás eredményeiből nem állapíthatók meg, ezért ezt a kérdést a IV.1.D. fejezetben fogjuk részletesen tárgyalni.

Erdély bekebelezése Romániába kétirányú demográfiai mozgást indított el: egyfelől a kényszer-áttelepülések folytán százezres tömegek (főleg magyarok) kivándorlása, másfelől román elemek (hivatalnokok, katonák, kereskedők, földhöz juttatott parasztok) beözönlése a régi királyság területéről.

Ezen közvetlen tényezőkön kívül a népszaporodást közvetve negatív irányban befolyásolták: a gazdasági élet teljes dezorganizálódása, a földreform során keletkezett termelési zűrzavar, a teljes jogbizonytalanság, a balkáni baksisos megvesztegetési rendszert importáló hivatalnoki és karhatalmi gárda önkényeskedése, a nemzeti kisebbségekkel szemben alkalmazott féktelen sovinizta terror. Ezek minden gazdasági vállalkozás kilátástalanságát, az egzisztenciális fennmaradás lehetőségének állandó kérdésességét eredményezték.

„Erdély csak nemrégiben egy hatalmas, kultúrált, iparilag fejlett középeurópai monarchiának *legkeletibb, legelmaradottabb, iparilag legfejletlenebb* szöglete volt. Ma *legnyugatibb, legműveltebb, iparilag legfejlettebb* része egy új keleti államnak, mely a fejlődésnek még kezdetleges fokán áll...” – állapítja meg találóan Gyárfás Elemér (Erdélyi problémák. Cluj-Kolozsvár, 1923. 209.).

De a bukaresti politikának nem állott érdekében, hogy Erdély fejlettebb kultúráját és iparát szervesen beillesse az új Nagy-Románia európai orientációjú fejlődésének szolgálatába, s ezáltal az elmaradott országrészeket Erdély színvonalára emelhesse. Ehelyett az ókirályság iparának fejlesztését erőltette, Erdély ipari termelése visszaesett, a munkanélküliek száma állandóan nőtt, az iparban dolgozók száma még 1930-ban is húszszerrel kevesebb volt, mint 1910-ben. (Lásd részletesen IV.3. fejezet.) Az ókirálysággal szemben jóval radikálisabb földreform-törvénynek és a végrehajtása során elkövetett számos visszaélésnek a kisebbségi (magyar és német) tulajdonban lévő egészséges közép-, sőt kisbirtokosok egy része is áldozatul esett. A felaprózott paraszti törpebirtokok pedig termelőeszközök és tőke hiányában még tulajdonosuk és családjuk szükségletét is alig tudták megtermelni. Az erdélyi gyengébb minőségű földeken gazdálkodó kisbirtokosok egyébként is képtelenek voltak felvenni a versenyt az ókirálysági termékeny szántók gépesített, olcsó munkaerővel dolgozó nagybirtokosaival.

Az 1930-as évek világgazdasági válsága, majd a második világháború katonai és polgári embervesztése újabb negatív tényezőként hatott. A mintegy 180 ezer főnyi erdélyi zsidóság legalább fele esett áldozatul a vasgárdisták antiszemita pogromjainak, az Antonesu-diktatúra besszarábiai büntető lágereinek, az Észak-erdélyi zsidók pedig a háború utolsó évében a németországi náci koncentrációs táboroknak.

A román fordulat nyomán gyorsan előnyomuló szovjet és román csapatok, a román sovinizta akciók által keltett rémület újabb tömegeket mozdított ki otthonaikból: magyarok és németek hagyták el Erdélyt. A kiszabadult zsidók helyére magyarokat, főleg azonban németeket (terhes anyákat és csecsemőket is) zsúfoltak a román internáló táborokba, ahol sokan pusztultak el az elégtelen táplálkozás és járványok következtében.

A háborús vihar elvonulása után is tovább lángoló sovinizta túlkapások németek és magyarok tömegeit űzték ki otthonaikból, fosztották meg egzisztenciájuktól.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ennek a csaknem száz esztendőnek a második fele Erdély népeire annyi megpróbáltatást, szenvedést, kulturális, társadalmi és gazdasági értékeiben annyi rombolást hozott, olyan tömegeket űzött ki ősi hazájukból és tett földönfutóvá, hogy ezek kihatása vetekedik a középkori tatár–török dúlások pusztításaival.

Csak természetes, hogy mindezek tükröződnek az 1914–1948 közti időszak demográfiai jelenségeiben.

Végül rá kell mutatnunk az évszázad utolsó 18 évének (1948–1966) feltűnően magas tényleges népszaporodására, amely már egymagában is bizonyítja Bukarest nagyarányú inkolonizációs politikáját, azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy Erdély történelmileg kialakult etnikai összetételét a románság javára erőszakosan megváltoztassa. Amint a 2. sz. tábla mutatja, e 18 év alatt Erdély népessége csaknem egymillióval növekedett. A 18 év népgyarapodása csak 82 500 fővel kevesebb, mint az 1869–1910 közti 41 év tényleges szaporodása.

Az évenkénti átlagos növekedés 53 246, tehát több mint kétszerese az első 41 év átlagos szaporodásának, de százalékban kifejezve is 0,92% az évi átlagos növekedés, a 41 év 0,60%-ával szemben. Természetes szaporodással ez semmiképpen sem indokolható, hiszen éppen ebben a 18 évben a natalitás a legmélyebbre süllyedt és a hatvanas évek elején már annyira katasztrofális volt, hogy a bukaresti kormány 1966 végén végül is szükségesnek látta a liberális abortusz-törvény drákói megszigorítását. Ezen felül vegyük tekintetbe, hogy ebben az időszakban nagy számú zsidó és német hagyta el Erdélyt, tehát a kivándorlás is csökkentette a népességet, és hogy a népesség 1966. évi lélekszáma már mintegy 50 ezer lélekkel csökkentve van, Orsova és vidékének elcsatolása folytán.

Mindezek alapján kétségtelen, hogy a feltűnően magas népességgyarapodás csak egy nagyarányú betelepítési akcióra utalhat, amivel részletesen a IV.1.D. fejezetben foglalkozunk.

II.2. NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSOK

Kicsi, életképtelen ország-e Erdély? Erre a kérdésre valójában már megadta a választ az önálló erdélyi fejedelemség három évszázada.

A jövő perspektíváira pedig választ adhat a 3. sz. táblában felsorolt adatok elemzése. Ebben egymás mellé állítottuk Erdély területi, népességi és népsűrűségi adatait Európa 15 kisebb országának, valamint – nemzetiségi viszonyainak hasonlósága miatt – Ciprusnak ugyanezen adatait, a felsorolásból mellőzve a törpe államocskákat, mint például Andorra, Monaco, Liechtenstein stb.

Kitűnik ebből, hogy a felsorolt 16 ország közül mindössze 6 ország területe nagyobb Erdélynél. A jelenlegi Magyarország, Ausztria és Portugália területe megközelíti, de Belgium, Dánia, Hollandia, Svájc területe még fele akkora sincs, mint Erdély, Albánia mintegy negyed része, Luxemburg és Ciprus mindössze 3–10 százaléka Erdély területének.

A területileg nagyobb Finnország és Norvégia népessége azonban jóval kisebb Erdély lélekszámánál. Ausztria lélekszáma alig félmillióval, Svédországé mintegy 900 ezerrel haladja meg Erdély népességét, de ennél kisebb a lélekszáma Svájcnak és Dániának. Erdély népessége több mint háromszorosa Albánia, tízszerese Ciprus és hússzorosa Luxemburg népességének.

Ha az egy km²-re eső népsűrűséget hasonlítjuk össze, a 16 ország közül csak Finnország, Norvégia és Svédország népsűrűsége alacsonyabb, mint Erdélyé. De ezen három ország feltűnően csekély népsűrűségét megmagyarázza, hogy területük nagy része vízfelület, a szárazföld tekintélyes része mezőgazdasági hasznosításra nem alkalmas (sziklás, tundrás), így például Finnország területének 26%-a terméketlen, 65%-át pedig erdő borítja, a termő terület mindössze 9%.

Erdéllyel csaknem azonos a népsűrűsége Albániának, Görögországnak és Ciprusnak. Bulgária 73, Ausztria 86, a régi román királyság 90, Portugália 99 főnyi népsűrűsége mind magasabb, de már a trianoni Magyarország 109 és Dánia 110 főnyi népsűrűsége mintegy 40 százalékkal, Luxemburg 130 főnyi népsűrűsége csaknem kétszeresen, Svájc 155 főnyi népsűrűsége több mint kétszeresen nagyobb, Belgium népsűrűsége pedig mintegy négy és félszerese, Hollandiáé pedig öt és félszerese Erdély népsűrűségének.

Még feltűnőbb következtetésre jutunk, ha összehasonlítjuk az 1900. és 1960. évek népsűrűségi adatait. Amíg Erdély népsűrűsége az alatt a 60 év alatt mindössze 28 százalékkal emelkedett, a régi román királyság, Hollandia és Ciprus több mint kétszer annyi, Bulgária,

Dánia és Svájc csaknem kétszer annyi népesség számára nyújtott életlehetőséget 1960 körül, mint hatvan évvel azelőtt. És pedig ugyanazon vagy csaknem azonos nagyságú területen.

De még ezen feltűnően csekély mérvű népességtöbblet, a viszonylag alacsony népsűrűség mellett sem tudta Erdély földje népessége számára az életszínvonalnak legalább az átlagos európai szintet megközelítő növekedését biztosítani.

Pedig Erdély sem a mezőgazdaságilag hasznosítható területének nagysága vagy minősége, sem természeti kincsei (erdő, vasérc, kőszén, földgáz, só, színes és nemes fémek, bauxit, uránérc stb.) tekintetében nem szegényebb, mint a felsorolt országok bármelyike. Nem vitatható tehát, hogy a „kincses Erdély” földje képes volna akár kétszer annyi népességet eltartani, a mainál jóval magasabb életszínvonalon.

Vajon mi az oka mégis, hogy a fejlődésben ilyen kétségbe ejtően lemaradt? A következő fejezetekben erre a kérdésre is igyekszünk választ adni.